

Umenie

v digitálnom cunami

František Gyárfáš
Juraj Malíček

Zalialo nás digitálne more. Tak ako kedysi éter nás obklopili informácie. Môžeme nimi plávať, premiestňovať sa k ľubovoľnej z nich. Vyberáme si, uprednostňujeme obľúbené a filtrujeme nudné či odporné. Avšak už sa nedokážeme z digitálnej záplavy vynoriť.

My už ale máme svoj životný priestor. Sme súčasťou fyzikálnej reality, elementy časopriestoru, potomkovia biologickej evolúcie. More informácií je navyše. Nemáme preň ešte vytríbené zmysly. Nevieme sa zmieriť s chýbajúcou psychomotorickou skúsenosťou googľovskej hory poznania, ani s virtualitou sociálnych sietí. Sme neskúsení, zmätení a vzrušení. Digitálne žiabre nás zatiaľ viac omamujú, ako živia.

Napriek tomu začíname tráviť svoje životy viac v mori informácií ako v oceáne zmyslovej skúsenosti. Zmena je už očividná, aj keď ju ešte nevieme popísať. Siahame po Berkeleym, Wittgensteinovi, Rolandovi Barthesovi, aby sme si vyjasnili,

ako na tom s novou realitou sme. Zatiaľ to príliš nepomáha. Tempo digitálnej prívalovej vlny je prírychle pre vedu aj informačných historikov.

Kde rozum nestíha, intuícia rastie. Umenie sa neostýcha pred nijakou situáciou. Neštíti sa nových médií. Neodvracia sa od neznámeho. V rodiaciach sa digitálnych priestoroch sa umenie cíti skvele. Líška sa im, zvädza ich a oplodňuje. Hoci ešte nevieme, kam nás to zaneslo, začíname dostávať umelecké svedectvá, aké to tam je.

Babylonská veža zo slov

Keby sa do stromu poznania zapisovali aj poznámky utrúsené nad stolom v kaviarni, boli by sme všetci filozofi. Vo fyzikálnom svete však niet nahrávacieho zariadenia. S plynúcim časom odtekajú aj nezaznamenané myšlienky.

V digitálnom mori zabúdanie vymiera. Myšlienky, ktoré tam formulujeme, nech sú to správy, poznámky, blogy

či nekonečné diskusie vo virtuálnych kaviarňach, internet ukladá do nekonečných zákutí svojich spojených pamätí. Mnohé sa časom recykluje na digitálny šrot, avšak toky informácií sú v internete natoľko komplikované, mnohosmerné a zmnožujúce, že prakticky o žiadnej správe, ktorá týmto morom prešla, nevieme s istotou povedať, že sa tam už žiadna jej kópia nenachádza. Informácií v digitálnom mori len pribúda.

Sen o babylonskej veži z poznania sa stal digitálnym stavebným projektom.

Blogovesmír

Internet nie je iba nekonečným úložiskom viet. Je aj gigantickým vydavateľstvom, v ktorom si sami, bez cudzej pomoci, ale aj bez kontroly zverejňujeme čokoľvek, o čom máme pocit, že nám za publikovanie stojí. Dokončenie diela od jeho verejnej dostupnosti kdekoľvek na planéte delia minúty.

Bezbrehá publikačná sloboda internetu spôsobila explóziu tvorby. Jedným z mnohých jej produktov sú príspevky do blogov. Blogy sú verejne dostupné denníčky, do ktorých si ich autori zapisujú, o čom rozmýšľajú, čo zažili, alebo s čím sa chcú podeliť s potenciálnym čitateľom. Blogy väčšinou nie sú honorované a iba niektorých blogerov vedú k písaniu praktické dôvody, vyplývajúce z ich práce. Bloggerstvo je koníček, vášeň, zvedavosť či grafomania. Napriek očividnej neuzitatečnosti počet blogujúcich autorov závatne stúpa. V súčasnosti publikujú okolo milióna príspevkov denne.

Autorstvo sa stalo masovou zábavou. Motívy sú pestré. Chuť vyjadriť sa k témam, ktoré naplňajú nadšením, alebo pijú krv. Túžba zaujať pozornosť, obliecť sa do parádnych viet. Ambícia postaviť si z písania schody ku kariére. Snaha okúzliť dievča svojich snov. Potreba dostať pred-

stavám o zmysle vlastného bytia. Alebo si len tak hedonisticky užívať tvorivosť.

Možnosť okamžitého zverejnenia poskytuje autorom rýchlu satisfakciu. Odstraňuje bariéru, ktorou bol v minulosti nedostatok publikačných možností. Internet otvára priestor aj tým, ktorí by si inak netrúfli. Ktorí sa objektívne, alebo len z prehnanej sebakritickosti nedokázali postaviť konkurencii. Táto sloboda vpušťa do arény tvorby aj bezvýznamný blábol. Ale zároveň zachraňuje, či aspoň otvára dvere tým, ktorí predtým živorili za hranicami panujúceho vkusu a názoru.

Lahkosť publikovania nie je požehnaním, ani prekliatím. Zrovnoprávňuje dobré aj slabé. Neznamená koniec kvalitnej literatúry, ako sa obávajú jej kritici, ale ani nezaručuje liaheň tisícov nových, nepoznaných Shakespearov.

Publikovanie jednoducho predbieha výber. Vytratila sa schvaľovacia autorita. Medzi autorom a čitateľom nestojí v ceste šéfredaktor ani cenzor. Autoritu hodnotiteľla preberá kolektívna inteligencia davu.

Moc vyhľadávačov

Výsledkom publikačnej slobody je nadprodukcia ponuky. Textov, obrázkov, filmov, hudobných skladieb či interpretácií je priveľa. Ťažké je prilákať čitateľa, diváka či poslucháča. Dať mu o sebe vedieť. Navuadiť ho na návštevu. Na internetovom nebi žiaria miliardy diel. Všetky sú viditeľné, väčšina je dostupná. Len žiara je slabá. Náhodný stopár po digitálnej galaxii k nim zabľúdi zriedkakedy.

Na internete publikované diela pravidelne čítajú iba vyhľadávače. Google ich denne prezrie dve miliardy, tesne nasledovaný konkurenciou. V súčasnosti uvádza, že pozná okolo bilióna stránok. Všetky

má skopírované, preštudované a roztriedené podľa obsahu. Niet divu, že vie lepšie ako ktorýkoľvek knihovník, kde pre nás čo nájsť.

Moc vyhľadávačov ako Google či Yahoo! je obrovská. Dielo, ktoré sa dostane do ich priazny, má veľa návštevníkov. Čo nepoznajú, alebo neuznávajú za hodné pozornosti, ostáva opustené. Ak sa ho neujme viróza šušskandy.

Ale platí to aj naopak. Stránky, o ktoré už je záujem, to majú u vyhľadávačov dobré. Úspešní a mocní držia spolu aj v internete.

Zmnoženie originálov

Pokým existujú diela iba na plátnach umelcov, v papierikoch spisovateľov či v ich rodných počítačoch, dovedty je autorstvo pevne v rukách autorov. Diela sú zajaté v materiáli. Tam ešte existuje jedinečnosť originálu.

Artefakt zverejnený v internete stráca jedinečnosť svojej matérie. Stáva sa digitálnym záznamom, usporiadanou množinou čísel. Každá rovnako usporiadaná množina čísel je mu identicky podobná. Všade samé originály.

Pozretie si akéhokoľvek diela na internete znamená prenesenie jeho identickej digitálnej kópie do prijímacieho zariadenia diváka. Z výstavy na internete si návštevník odnáša všetky obrazy.

Demokracia plagiátov

Blízka budúcnosť nám pravdepodobne potvrdí, že väčšinu viet už ktosi napísal, väčšinu melódií zložil, zápletky rozvinul a vtipy rozpovedal. Neunaviteľné programy budú porovnávať podobnosti všetkého so všetkým a pravdepodobne ich aj nájdu. Roztrhajú diela na útržky a tie, vytrhnuté z kontextov, ukážu, že umenie je skladanie nekonečného puzzle z čriepkov, ktoré má každý k dispozícii.

V tomto pekle opakovania sa stane každé dielo tak trochu plagiátom. V nekonečnom zástupe súdnych procesov zanikne copyright. Dôvodom bude neschopnosť určiť poradie. Internetom nevládne jeden spoločný čas.

V nemožnosti dokázať plagiát sa rozpustí časť úcty k originálu. Nikto síce neodstráni jedinečnosť inšpirácie, dotyk génia, pôvodnosť tvorby, avšak tento proces sa odohráva mimo internetu. Ešte pred tým, ako sa dielo pripojí k babylonskej veži známeho.

Po zverejnení na internete začne vlastnicky vzťah k dielu rýchlo slabnúť. Sláva autorstva sa obmedzí na prvých pätnásť minút.

Pre autora to bude znamenať, že si musí vybrať medzi dvomi pýchami: obdivom v očiach súčasníkov a túžbou pridať tehličku na stavbu spoločného. Teleológia favorizuje kolektívnu tvorbu.

Ako prísť o autorstvo

Sú dve cesty, ako prísť v internete o autorstvo. Prvá je podlá. Ktosi skopíruje či vykradne cudzie dielo a pripíše mu vlastné autorstvo. Pôvodný autor sa môže brániť, argumentovať desaťročiami premýšľania, stovkami pracovných verzií. Avšak šanca, že by autorstvo ubránil, je malá. Aj plagiátori môžu mať svoje náčrty. A ani čistopis bez histórie neznamená, že pod ním nebola tvorba.

Jedinou útechou pre okradnutého autora môže byť, že nech v zúrivom boji zvíťazí ktokoľvek, víťaz bude vždy Pyrrhom. Aj na neho sa rúti copy-paste.

Druhou cestou je prijatie, že nič už nie je celkom pôvodné. Digitálne more, v ktorom sa pohybujeme, je prístupné pre všetkých. Ak niekto použije cudzie dielo ako základ svojej tvorby, nemusí to znamenať, že vedome vykrádal. Inšpirácia vždy

pramenila v známom. A dnes tam patrí celý digitálny vesmír.

Nadchnutie sa virtuálnym zákutím môže byť spoločným zdrojom pre všetkých. Aj Beethoven sa mohol inšpirovať tým istým viedenským lesíkom ako Brahms.

Kolektívny autor

Tak, ako slabne rozparcelovanie vlastníctva myšlienok, začína sa zväčšovať priestor kolektívneho autorstva. Budovanie spoločných myšlienkových projektov. Tí, čo prichádzajú neskôr, používajú už vytvorené ako materiál, z ktorého komponujú svoje diela. Pristavujú svoje vežičky k budovám obrov. V ich tvorivých rukách sa aj z umenia sa stáva open source.

Kolektívne autorstvo poznáme oddávna. Ľudia sa vždy púšťali do projektov, na ktoré nestačili ich intelektuálne či fyzicky sily. Sochy na Veľkonočných ostrovoch, pyramídy, chrámy, divadelné inscenácie alebo filmy sú vždy kolektívne diela. Avšak zvyčajne sa tam nachádzal niekto, kto mal posledné slovo. Kolektívny tvorca mal v minulosti individuálnu hlavu.

Kolektívne autorstvo pripomína kibicov v šachu. Veľa hláv, viac rozumu, znie jeho ironický podtitul. Pri ťahu má posledné slovo šachista, sediaci pri šachovnici. Inak by sa o ťahu muselo rozhodovať v agore.

S internetom prichádza kolektívna tvorba, v ktorej je šachista neprítomný. Kibici sediaci izolovaní pri svojich monitoroch hľadajú na spoločnú šachovnicu a ťahajú každý za seba. Jeden cez druhého. S dilemom väzňa. Bez koordinácie, bez plánu, bez konečnej zodpovednosti.

Niet absurdnejšej inžinierskej predstavy, než takáto internetová anarchia, v ktorej neznámy, nezodpovedný či hlúpy spoluautor nemusí po zúfalo zlom ťahu ani

povedať ostatným: Sorry, iba zmiznúť vo svojej anonymite. Prípadne sa znovu načahovať po kráľovnej.

Navzdory logike to predsa len často funguje. V globálnom, planetárnom priestore spolupracujú státisíce samozvaných, anonymných odborníkov na projektoch najvyššej intelektuálnej ambicióznosti. Píšu najväčšiu encyklopédiu poznania (Wikipédiu), ovládli operačné systémy počítačov (Linux), organizujú internet (Apache, PHP, MySQL), hľadajú geológom zlato. Radia na akúkoľvek tému.

Ako je možné, že hlúposť neotrávi náročné a na chyby citlivé projekty? Dôveru nezničia zlé rozhodnutia? Že sa tieto rozsiahle projekty, zvyčajne koordinované a riadené iba malým počtom dobrovoľníkov, nepokazia, nevyberú nesprávny smerom, nestanú zoškokou nepodarkov?

Nevieme na to jednoznačne odpovedať. Naša skúsenosť ešte neobsiahla ani jednu generáciu. Podmienkou úspešných projektov je veľký počet účastníkov. Ich neohraničené množstvo, otvorenosť riešení, možnosť naprávať chyby a túžba po prospešnosti vedú k riešeniam, v ktorých všetci profitujú z lepšieho. S chybami sa priebežne vysporiadava spätná väzba, altruizmus poráža egoizmus, náprava je mocnejšia ako zlý úmysel. Spolutvorcovia sú zároveň aj konzumenti (prosumers). Dobré, elegantné a pohodlné fungovanie je spoločnou tvorivou pýchou všetkých účastníkov. Honorár nie je cieľom. Dielo nikto nevlastní, iba všetci využívajú. Vlastníctvo mizne pod všeobecným prospechom.

Akoby najväčšie tvorivé dielne, oproti ktorým sú aj staveniská pyramíd malé, ovládla evolúcia. Teória hier nám tvrdí už dlho, že pozitívne stratégie pri dostatočnom počte hráčov a veľkom

množstve opakovaní vífázia. Ale teraz si to overujeme v praxi. Kolektívny autor, zbavený obdivu v očiach ostatných, sa za tvorbu odmeňuje sám.

Akoby slasť z prospechu pre všetkých bola zakódovaná v nás.

Nezomrieť od hladu

Informačná spoločnosť zmenila povahu výrobného materiálu. Stále viac práce sa presúva k opracovávaní komody, nazývanej informácie. Umelci nepotrebujú rozmnoženie tisícov kníh, DVD či VHS, aby sa ich diela dostali ku konzumentom. Šíria sa v nehmotných bitoch.

Nie je možné očakávať, že étos bezplatného šírenia informácií sa vyhne umeleckým produktom. Vlastníci si ich ukladajú do svojich počítačov a poskytujú do rozsiahlej výmennej internetovej siete. V množstve torrentov si každý nachádza svoj zdroj.

Bezplatná distribúcia hudby, filmov, obrazov, správ a v súčasnosti už aj kníh ohrozuje nielen distribútorov, ktorí si musia nájsť iný obchodný priestor, ale aj autorov, ktorí z predaja svojich diel žijú. Prosumerstvo prináša spoločné používanie, ale chlieb sa z neho nekúpi a nájomné nezaplatí.

Smrť hladom by sa ale nemala stať definítnym obrazom budúcnosti tvorby. Umelci potrebujú model, ktorý ich uživí. Je niekoľko možností, ako môže vyzeráť.

Jedna cesta je zabezpečiť, aby distribúcia informácií prestala byť bezplatná. Vnútiť internetu právo na copyright či vlastníctvo. Táto cesta však naráža na samé základy internetu, v ktorých je zakomponovaný zánik hraníc, komplikovaná aplikovateľnosť národných zákonodarstiev, sloboda pohybu informácií. Aj keď súdy už porazili niektorých organizátorov výmeny hudby či filmov ako Napster či Pirate Bay,

výsledok iba obnažuje bezradnosť zákona. Každý s obrovským úsilím vyhraný spor len zmnožuje hlavy tisíchlavého draka sociálnej distribučnej siete. Vyhnanie z jednej krajiny spôsobí presun do iných. Zatiaľ sa vždy našlo miesto, kam zákon nedosiahne. Alebo aspoň nie ihneď. Kým tam dorazí, karavána sa posunie o pár serverov ďalej.

Inou možnosťou je prispôbiť sa slobode. Pochopiť jej historickú logiku. Ponúknuť rýchlu, pohodlnú, kvalitnú a najmä cenovo akceptovateľnú cestu, ako vrátiť dielam honorár. Úspech firmy Apple s distribúciou prostredníctvom iTunes je dôkazom, že sa to dá. Príjemcovia vo väčšine prípadov nemajú záujem okrádať. Denne patia za pečivo, dokážu platiť aj za pesničky.

Ale najperspektívnejšou cestou sa zdá byť zmena paradigmy platenia. Prestať hodnotiť počet predaných kusov, ale honorovať veľkosť sociálnej siete, ktorú tá ktorá pesnička, film, fotografia či text získa. Koho dielo zaujme milióny, bude informačným boháčom. Koho iba zopár známych, ostane bedárom.

Formy odmeny sa už hľadajú.

Bez publika

Romantická predstava o géniovi, ktorý musí tvoriť a z ktorého len tak vyvierajú gejíroch invencia, predpokladá nezištnosť. Tej sa internet otvoril naplno, znovu ju objavil a postavil na piedestál. Tvorbu, pokojne v umeleckom slova zmysle, preto internet nemá šancu ohroziť, naopak.

Ak existuje problém, tak na opačnej strane forbíny. Predstierajme teraz a tu, že čitateľ, poslucháč, či divák sú tými, čo dávajú umeniu zmysel. Že diela, veľké, malé, aj tie celkom najväčšie vznikajú nie kvôli autorovi, ale kvôli divákovi. Autor sa trápí v samote zatvorených dverí, ale neustále myslí na toho svojho. Jedného

ideálneho a potom zopár desiatok, stoviek či tisícov skutočných. To ho ženie k dokončeniu, k túžbe otvoriť dvere dielu.

Lenže na internete nikto nepredáva lístky na predstavenie. Všetci sme virtuálne prítomní. A zároveň nikto neprichádza.

Umenie minulosti, už je asi na mieste takto o ňom vraviť, existuje vďaka géniom a čo je tiež dôležité, vďaka celkom prozaickým investorom. Nieкто tie farby, čo nimi vymaľovali Sixtínsku kaplnku, musel zaplatiť. Nieкто musel objednať štyri ročné obdobia a nieкто musel zatúžiť po portréte Mony Lisy. Nieкто musel prenajať štúdio, v ktorom Pink Floyd nahrávali The Wall. Takéto čosi nateraz skončilo, aspoň dovtedy, kým sa užívatelia sami nebudú ochotní poskladať.

Spočítavanie hviezdíčiek

Každý z relevantných prístupov k umeniu, či presnejšie, k jeho taxonómii predpokladá existenciu kánonu. Kánon nahradzoval axiómu tam, kde pre axiómy niet miesta. Lenže na internete kánon nevidno, nikto sa o neho nezaujíma, nikoho neobmedzuje a neviazuje. Nerozumieť Mone Lise už nie je dôvodom na vykázanie z publika.

Hľadajúci prišiel v internete o radu kvalifikovaného. Hodnotenie sa stalo štatistikou. Každý je odborník, každý má jeden hlas. Ak sme si v minulosti vypracovali hierarchický systém nerovnoprávných súdov (vyšší má väčšiu pravdu), v internete sme ho nahradili horizontálnou rovnosťou.

Internet sa nepýta na akademickú hodnotu a neplatia v ňom ani ostatné systémové pravidlá. Pravda sa stáva atribútom sčítavania hviezdíčiek a kvalita vecou rozhodnutia všetkých. Veľký brat sa možno díva, ale nezasahuje. Je pozorovateľom, nie autoritou.

V konfrontácii s nesmiernou slobodou internetu sa zdá byť umenie príliš

zaťažené, znásilnené normou, smrdí snobizmom. V kontexte internetu je minulosťou vy kultivované chápanie umenia elitárske a vyprázdnené. Ak ho však olúpeme na dreň, ostane tvorba a pre tú je internet ideálnym priestorom. Ktokoľvek tvorí čokoľvek. Kvalita v texte, v hudobnej skladbe, vo filme sa stáva užívateľovou projekciou. Nič už ju neobsahuje apriori, všetko je vecou osobného postoja. Neexistujú viac či menej správne výklady, len interpretácie.

Internet nedokáže zabúdať, preto nepotrebuje hovoriť o vykrádaní či recyklácii. Slovo, ktoré hľadáme je rekreácia, znovutvorba. Internet nemá program ani svetonázor, je spredmetnením relativizmu civilizácie, ak ale mal nejaký plán, je ním práve rekreácia ako znovuvytváranie, ako možnosť nahrádzajúca povinnosť.

Zrovnoprávnenie realít

Internet nás presahuje, spredmetňuje neexistujúce a relativizuje skutočné. Oblíbený bonmot vraví o zmene paradigmy a skutočne k nej dochádza. Vedenie už nie je uložené v konzerve, ktorú treba zohnať a vedieť otvoriť. Je k dispozícii, stačí sa spýtať a vždy je toho.

Keď uvažujeme o internete, veľmi ťažko sa zriekame pohľadu iluminátorov na Gutenbergov prekliaty stroj. Lenže ten stroj aj tak všetko zmenil a deje sa to znova. Vysporiadame sa so zmenou, ktorá je zásadnejšia, pretože na jej konci nás čaká nielen zmena povahy vedenia, ale zmena povahy vedomia.

Vo fyzikálnom svete sme merateľne sami sebou. V jednom čase sa vždy nachádzame na jednom mieste. Približujeme sa jeden k druhému, dotýkame sa a spájame. A zase mizneme v dialave priestoru či zabudnutí.

V internete sme tiež sami sebou, avšak bez priestoru a bez istoty jedného



času. Dotýkame sa mnohých a stále. Kontakt je vždy na dosah. Nielen naše diela, ale aj my sa javíme ako zhhluk hviezdíček. Tí, čo s nami obcujú, netušia o rôznych našich žiarach. Vidia iba jeden náš obraz. Jedno z virtuálnych zhmotnení.

Vzhľadom na pavučinovú povahu našej existencie v internete nefunguje predstava ľudstva ako množiny šiestich miliárd partikulárných jednotlivín. Stávame sa sieťou. A čoraz viac sa na ňu podobá aj naše myslenie.

Sme to stále my. Ale v internetovom zrkadle máme tisíce tvárí.

Poézia virtuálneho oceánu mora

Internet nás prekvapil, ale neprišiel náhodou. Odkedy sme ľudia, formulujeme, šírieme a zhromažďujeme informácie. Pokúšame sa ich naučiť a odkladáme ich budúcim generáciám. Máme ich stále viac. Naša vzdelanosť sa vždy stavala na pleciah obrom.

Tento proces prinajmenšom od objavenia písma neustále zrýchľujeme. Digitálne cunami internetu nie je prvá vlna informácií, ktorá nás zaliala. Je však najväčšia, najmohutnejšia a najbezohľadnejšia.

Sme pod ňou. Niektorí sa možno ešte domnievajú, že opadne ako každá vlna. Iní sa už učia v nej žiť. Väčšina z nás jednoducho využíva možnosti, ktoré ponúka informačný vesmír bez vzdialeností a bez hraníc. Užívame si možnosť nič si nepamätať a všetko vedieť. Sedieť kdesi a byť súčasne so všetkými ostatnými, nech sú kdekoľvek. Reflexiu odkladáme na neskoršie.

Virtuálny svet si už kolíkuje pravidlá. Všade bujnie stavebná činnosť, neobmedzovaná urbanizmom pozemských miest. Nové gigapolisy ako Facebook či Google majú stovky miliónov obyvateľov. Priestoru je dosť. Zatiaľ sa nikto netlačí.

Poézia sa už rozhliada. Spieva, zatiaľ ešte väčšinou starými tónmi, hymny nového sveta. Nových krás. Nových úzkostí. Užívajme si, že sme pri tom.

(Podakovanie: Tento príspevok vznikol v Centre kognitívnych vied, Katedra aplikovanej informatiky FMFI UK v Bratislave a bol podporený VEGA MŠ SR, projekt č. 1/0602/10.)